

Tömán László

Egy olvasó utólagos naplójából

Dátum nélkül

Hogy mit olvastam előtte, arra már alig emlékszem. Sok könyv volt, s mintha lelkileg elő akartam volna készülni az eseményekre, egy francia regényt forgattam, Paul Nizan Összeesküvését. Fiatal párisi értelmiségiek összeesküvést szőnek a burzsoázia uralmának megdöntésére, de mivel maguk az összeesküvők is burzsoák, elszigetelődnek a dolgozó néptől, s szerelem, irigység, jólét téríti le őket egykönnyen, a forradalom útjáról. Abban az időben egy vajdasági regény vitatható tételét juttatta eszembe Nizan regénye avval, hogy a polgári származású értelmiségieket nem tartja alkalmasoknak a társadalmi rendszer megváltoztatására. Az egészet tudomásul vettem. A másik könyvvel kapcsolatban emlékszem még, nagyon sajnáltam, hogy nem jelent meg öt-hat évvel ezelőtt, mert akkor kiváló fegyver lett volna kezünkben irodalmi harcaink közepette. Ristić essayjeinek gyűjteményéről, a „Ljudi u nevremenu”-ról van szó. Nagyon sok, az enyémekekhez hasonló szemponttal, nézettel találkoztam benne; az ilyen könyveket rendszerint szeretem, Ristić könyvét is, még ha sok mindenben nem is tudok vele egyetérteni. (Kérdés: elismeri-e Ristić má mindazt, amit például Gide oroszországi útirajzával kapcsolatban, annak idején írt!)

A harmadik könyv, tudom, felbosszantott. Egy író, akinek nagydobra vert verseiről minden valamire való kritikus megállapította, hogy a legjobb esetben is csak közepesek, de mindenképpen unalmasak, álnevet választ, s az álnév bunkeréből osztgatja a csapásokat. Aztán még össze is szedi ezeket az írásokat, s könyvben adja ki. Így legalább, ha másra nem is jó ez a kötet, megszerezhetjük az író szempontjait, világosan állnak előttünk nézetei, láthatjuk, kivel rokonszenvez, kinek udvarol és kit gyűlöl. A konvencionális próza és költészet művelőit dicséri, ha szükség van rá, magasztalja is; a fiataloknak, nagyon óvatosan, udvarol, persze fenntartja magának azt a jogot, hogy az idősebb és tapasztaltabb kartárs álszerénységével tanácsokat adjon, s evvel éreztesse felsőbbrendűségét; és végül, szüntelenül támadja, nem tűri mindazokat, akik kísérleteznek, újítanak, akik irodalomban és művészetben tovább mernek menni önála. Szavalkba, kifejezésekbe kapaszkodik, nem retten vissza a költői szöveg összeszabdalásától, önkényes és rosszakaratú beállításától, az eredeti értelem kiforgatásától sem, jósol, prédikál, oktat, szid, korhol, fenyeget. Kétségbevonja egyes irodalmi díjak nyerteseinek jogát a díjra, s hangsúlyozza — vannak itt méltóbbak is, mintha csak önmagára gondolna; azt pedig egészen természetesnek tekinti, hogy megmondja: X. Y költőnek megjelent a könyve, pedig tehetségtelen, bezzeg az övé nem, bár róla mindenki tudja, mennyire tehetséges. Szóval ilyen és ehhez hasonló dolgok, és én megharagudtam arra az íróra. Már amennyire az irodalomban meg lehet valakire haragudni, de ez nem tartozik ide. Azt hiszem, már tudják is, kiről van szó. Gustav Krklecről, aki

Martin Lipnyak is volt. Később, amikor már majdnem egészen elvesztettem időbeli tájékozódóképességemet, beszélgettem valahol, eleinte kávéház volt az, később csak rom, Krklec magyar fordítójával, s amikor azt kérdeztem, miért Krklecet fordítják, s miért nem Popát vagy Davicsot, ő azt felelte: a magyar közönség még nem jutott el odáig, hogy Popát megértse. Krklecnél tartanak egyelőre.... Ezt meg én nem értettem meg, tekintettel a magyar költészet hagyományaira, József Attilára például, akinek oly sok versét nem érthették meg ezek szerint, vagy épp Juhász Ferencre, akinek könyvét szétkapkodták, pedig, állítólag, szintén érthetetlen. Ráhagytam. Akkor már kezdtek bonyolódni a dolgok, s én elfelejtettem Nizant is, Risticset is, Krklecet még inkább. Az emberek vasárnap este még sorbaálltak, hogy egy hétfői laphoz jussanak, nekem még terveim voltak, s nem vettem észre, hogy mozog, hogy hullámszik alattam a föld, nem is sejtettem, hogy vulkánon állok.

INTERMEZZO VAGY A POKOL

Nekem mindig gyenge volt a memóriám, csak képekben, villanásokban emlékezem. Most is csak ilyen villanásokról tudnék beszámolni, ha nem szándékoznék kizárólag irodalmi naplót írni ezekben az irodalomellenes időkben. Mindegy. Az irodalom mégis él. Esetleg földbe rejtji a virágokat. Vagy magfojtják fogantatásában, vagy a szellem méhében, vagy közvetlenül a szülés után? De magfojtják: apák, mostohaapák, egyebek. Ez az „egyebek” sok minden lehet. Többek között az is, amit láttam.

Amikor lóttek, én azt láttam. Láttam a tüzeket is, újságok égtek, később gyertyák, s a végén házak. Olyan volt, mint egy kivilágított bálterem a hegy tetején. Ördögi látvány. Én pedig történelmet olvastam. Mohácsot. Verseket is, véletlenül Juhász Ferencéit, aki az istenről, ha volna, és én tudom, milyen halott istenre gondolt ő, azt írja:

...most már megtagadnám,
dög-arcába ütnék két ököllel
és vissza-sújtó kezét megharapnám
és lesnék rá zokogva, revolverrel...

Ide jutott 1956 nyarán, pedig még akkor messze voltak a csodák. 1955 őszén még a virágokkal bibelődött, még nem marcangolt, de már érezte a rohadást. Csak a hóvirág, vérontófű, nadálytő, sárma, jajrózsa hatalmát érezte, azt, hogy terjeszkednek, romokon és szemétdombokon, hogy hódítanak a virágok. Pincében ültem ekkor, s arra gondoltam, vajon most hol man Juhász Ferenc? A barrikádok melyik oldalán? Reméltem, ezen. Aztán később, vagy két hétre rá, valahogy biztos voltam benne, hogy összetépte a Virágok Hatalmát, és a Virágok Pusztulását írja.

Ne felejtsem el: a Félix Krullt még előbb magamhoz vettem, s milyen jó, mert később láttam az utcán a füstölgő könyvhalmokat; ugye, hasonlít ez egy kicsit a régebbi 15—20 évvel ezelőtti könyvégetésre? A különbség azonban lényeges: akkor egy ember égette a nép könyveit; most a nép égette egy emberét.

Amikor csend lett, rémes, kínzó csand, magamhoz tértem félig-meddig. Az én Vergiliusom, akit sohasem szerettem olvasni, kivezetett a csilagokhoz.

VALÓSZÍNŰLEG NOVEMBER VÉGE

Kezd visszatérni az élet, sokszor azonban azt gondolom: én térek vissza hozzá. Lassan könyveket is kezembe vehetek, az újságok szenzációi sokszor csak fehér papírra nyomott fekete, de nagyon fekete betűk mínusz valóság. Inkább a könyvek, amelyek majd tíz vagy száz év múlva mondják el, amit látnom kellett volna.

A könyvek mindig visszaneznek. Az irodalomban nincs a szó szoros értelmében vett időszertűség, mert minden megtörtént. A múlt idő jelen van a hangsúly. Ivan Raos talán nem ezt vallja, mert két elbeszélésében, amelyet „Volio sam kiše i konjanike” címen adott ki, nagyon messze került attól, ami megtörténhetett. Kissé valószínűtlen mesék. Irni nagyszerűen ír. Inkább költő, mint elbeszélő. Témái helyenként izgalmasak, általában olvashatók. Stopar „Piloti vlastitih snova” című regénye „mai”, időszerű” akart lenni, s ha az a legidősebb, ami időfeletti, akkor, ebből a szempontból, elérte célját. A házasság problémái szinte megoldhatatlanul ismétlődnek az idők folyamán, s Stopar regényében mégis maiak a problémák megjelenési formái és azok a körülmények, amelyek előidézik az összeütközéseket, válságot, segítik a katasztrófa bekövetkezését. Stopar modern szerkezetű regényt akart írni, de csak szándéka maradt meg. Nem elég a regény vonalvezetését összekészálni, változtatni a szövegben a betűtípusokat, a sok álom és álmodozás sem teszi meg modernné a regényt, de a szaggatottság, rövid, izgatni akaró mondatok sem. Több kell ide, s épp ez hiányzik Stopar regényéből. A házasság kérdéseire pedig nem lehet úgy válaszolni, ahogy ő válaszol: a gyermek mindent rendbe hoz...

Ranko Marinković „mirákuluma”, a Glória, csak könyv alakban jutott el hozzám. A színdarabok olvasásának vannak hátrányai, de előnyei is. Magam lehetek a rendező, színész, kulisszatolató, világító és néző egyszemélyben. Kedvemre játszhatok szerepekkel, képzeletem szabadon rendelkezhet a színpaddal. Azért majd egyszer meg is kell nézmem. Ellenőrzésképpen. A darab valamennyire jóváteszi a jugoszláv színműirodalom háború utáni mulasztásait. Megmutatkozik itt is, hogy nincs igazán időszerű, igazán időfeletti nélkül, s hogy csak az mai is, ami időtlen is, amiben az el nem múltól sikerült mai köntösében megragadnia a szerzőnek. Nem láttam Mira Stupicát Glória szerepében. Hálás, de nehéz szerep. Három jellem egy személyben, s emellett még az a kétely, vajon melyik az igazi a három közül! Marinković, minden jel szerint Glóriára szavaz ebben a kérdésben, s a rendezőnek feltétlenül tisztelnie kell ezt. De akkor még mindig hátra van a színész. Az ő választása, az ő megérezése. Glóriát pedig felette nehéz lehet megérezni. A darab végét kissé patetikusként tartom. Az arénában holtan fekszik Glória (nem azt jelenti-e ez, hogy apácának kellett volna maradnia?), a fényszórók megvilágítják. Négy bohóc vállra emeli és kiviszi. Csak Don Jere, a szerelmes pap marad a színen. Engem ez a cirkuszfilmek tragikus fináléjára emlékeztet, s nem tudok bele nyugodni abba, hogy Glóriának így kellett meghalnia. Mint az életben.

Véletlenül csupa zágrábi könyvet szereztem be az utóbbi időben, s itt maradt még belőlük Bora Pavlović útirajza. Ez a Bora Pavlović! Nyugtalan költő, aki sokszorosított gépen nyomtatja s úgy terjeszti verseit, aki a háború után mintegy negyven könyvet adott már ki, ír mindenről, bölcséleti problémáktól a labdarúgómérkőzésig, és leginkább versben. Néhányan nem is tartják komoly költőnek, pedig meg kellene neki bocsátani a kommersziális ballépéseket. Nem is olyan veszélyesek. Legtöbb verse minden bűnét elfeledteti. Ez a vékony könyv is, a „Pariz”. Pavlović belekerül a világ fővárosának, a fények városának, a művészek metropolisának forgatagába, s, ne gondolják, nem

vész el, ő otthon van a Saint Germaine de Prés-n, pedig semmi köze az egzisztencialistákhoz, a Montmartre-on, pedig nem fest. De élvez. Ahogy Párizst, valószínűleg, gondolom, élvezni lehet, s ami a legfontosabb: érti! Érti Párizst, azt a méhkast, ezt a Balkonyt, és nem tudom, érti-e úgy, mint Ady értette. Miért ne valljam be, hogy irigylem. Irigylem a Jardin de Luxembourgért, a Szajnáért, bouquinistákért, a Pere La Chaisért és, minék is mondjam, a falakba, felhőkbe, utcasarki lámpákba, tetőkbe, utcakövekbe ivódott múltért. Ő látta. Megírta gyönyörűen. Annál keservesebb nekem, csak olvasnom. Érdekes, hogy Münchenről, főleg Velencéről, nem ír olyan lelkesedéssel. Félek, hogy ennek nincsenek nyomós okai.

Megint belekerültem tehát a kerékvágásba. Megint szaporodnak az új, el nem olvasott könyvek a polcomon. És mindig újakat hozok. Kezdek félni a könyvek büntetésétől. Halmazom őket, s keveset olvasok. Ennél szörnyűbb már csak az élet büntetése lehet. Mit is válasszak: a könyveket vagy az életet? Azt ami volt, vagy azt, ami születik. A vajúdat. Az utóbbit kellene, de gyenge vagyok hozzá. Már kezdek arra is gondolni, hogy ez gyávaság. Akkor feltétlenül gyáva voltam, amikor elugrottam az ablak mellől a szomszéd házba csapódó gránát miatt. Sőt, előtte és utána még gyávább. De most már mit csináljak? Itt vannak a könyvek. Várnak és hívnak. Legalább őket érjem el. Az élet, hiába, gyorsabb a gondolatnál, sebesebb meggondolt mozdulatomnál.

DECEMBER ELEJE

Sohasem bocsátom meg magamnak és ennek a naplónak, hogy 1954-ben egy sort sem jegyeztem le Dušan Matić Bagdalájáról. Még azt a néhány sort sem köszöntem meg, amit Matić, ajánlásul, beleírt: „Praha zlatnog od snova ipak je ostalo...” Pedig mi mindent lehetett volna írni erről az álomról és az aranyporról, csillagporról, amely hull, hull, de sohasem temeti be a Bagdala csúcsát. De most pótolni kell. Itt van az „Anina balska haljina”, Matić legújabb könyve, essay-gyűjtemény, amelyben Matić igazán következetes maradt önmagához, egész művéhez. Már egyszer valószínűleg leírtam, legalább is szerettem volna leírni, hogy az essay számomra a legélvezetesebb prózai műfaj, s ezúttal csak megerősíthetem ezt. Az essay-kötetek külön problémája a szerkezet, illetve az egység; ez nem lehet csupán tematikai, sőt, ez a legkevesebb. Az irodalmi, művészeti nézetek sem lehetnek végesvégig azonosak, az író nem állhat egyhelyben évekig, el kell mozdulnia a meggyőződés holtpontjáról; de aminek egységesnek kell lennie, amit az írói lelkiismeretnek el kell bírnia, az az erkölcsi állásfoglalás. Az érem másik oldala pedig: a stílus egysége, ez az igazi egység a különféleségben. Ebben a két lényeges irodalmi kérdésben Matić feltétel nélkül eleget tesz a követelményeknek. A legkülönbözőbb irodalmi kérdésekről ír, ezt a nagy, mindig friss és cselekvőképessé szellemet egyaránt érdeklik az irodalom fejlődésének általános problémái, írók, könyvek, irodalmi mozgalmak sorsa, az alkotás nehézségei, az alkotás feladatai, a film, a rádió és a színház. Aki olvasta a Bagdalában közölt feljegyzéseket, naplórészleteket, benyomásokat, egyhamar otthonosan érzi magát Matić legújabb könyvében. Ott költeményeket, lírai töredékeket öltöztetett a kis-essay ruhájába, itt a nagy irodalmi kutatások, elmélkedések kaptak lírai mezt. Szóval, mondhatná valaki, Matić nem tud megszabadulni a költészettől, és jaj annak, aki mindemből verset csinál. A válasz erre a kérdésre igen egyszerű. Nem kétkedem, hogy Matić, a tudatos költő és ugyanannyira tudatos esztéta, ismeri a lehetőségek határait. De, ezt hangsúlyoznom kell, ezt kétszer alá kell húznom.

Matić modern író, benne élnek tehát a modern irodalom problémái, s közöttük ott a műfaj-kérdés is. A műfajok különválasztásának, összefüggéseinek és kölcsönös átszövődésének kérdései. Ez jellemzi a Bagdala prózáit és az „Anina balska haljina”-t.

Matić nagy játékos. A Bagdala néhány költeménye, a „Zarni vlač”, a „Godišnja doba” vagy a „Domaći zadatak”, de a „More” sodrása, a „Pred odlazak” nyugtalansága és intellektuális légköre valójában a megköltőiesített felnőtt játék. Halálosan komoly. Ebből a játékoságból van valami az essaykben is. A kötetlenség, a témák szabad kezelése, az univerzális érdeklődés és vonzódás minden emberi alkotáshoz, a könnyed, szinte meseszerű előadásmód tud imponálni. Ahogy csak igazán nagy írók tudnak. Mert mi nem örökérvényű irodalmi meghatározásokat akarunk. Itt van Matić: ő a vita, az eszmecsere, sőt: a kételkedés. Annál értékesebb, annál meggyőzőbb mindennek az eredménye: egy lehetőleg objektív felismerés. Elolvasni az „Anina balska haljina”-t annyi, mint meglátni egy csomó irodalmi problémát, vitatkozni az íróval és önmagunkkal. S nem utolsó sorban: megfürdeni egy páratlan stílus üdítő patakjában.

Mit is jegyeztem fel azelőtt? Hogy nem vagyok megelégedve azzal, amit Bora Pavlović Velencéről ír? Ilyesmít. Matić elosztatja a felhőket: könyvének végén, szerényen húzódik meg egy kis írás egy velencei esteről és éjszakáról, amikor az égen csillagok, az ember szívében pedig a megelégedettség, a béke, az igazság világít és melegít.

Mielőtt új dátumot írnék fel, meg kellm ondanom ennek a papírosnak, hogy újabb nyugtalanság jelentkezik bennem. Nem csak a mindinkább közeledő, fenyegető események miatt. Félek, hogy egyesek nem veszik észre a műfajok válságát.

ADALÉK A MŰFAJOK VÁLSÁGÁHOZ

Miodrag Djurdjević „Pesnik i slava” címén adta ki elbeszéléseinek gyűjteményét. Nem írhat ma senki elbeszélést anélkül, hogy ne érezné, mennyire válságba jutott ez a műfaj. A regény közelsége feszegeti kereteit; a riport vulgargrizálással fenyegeti. Djurdjević nem bizonyította be, hogy látja a nehéz helyzetet. Belevágott a dolgokba, és az első zátonyt ügyesen elkerülte: Ez fontos. De annál közelebb jutott a másikhöz, s hajója már-már fennakad. Vannak nagyszerű ötletei. eredetiek, időszerűek, tud mesélni. anyaga van, s épp ez az anyag kényszeríti, hogy a megírásban keresse az eddig felhasználatlan lehetőségeket, de úgylátszik, nem tud megszabadulni minden irodalmi hatástól, főleg nem tudja megtalálni az igazi utat, amely elvezetheti a modern novellához. Ha ilyen egyáltalán van már, gondolom. S ha nincs? Persze, hogy nincs. Hiszen ez a legfontosabb. Sőt, nem is lehet megteremteni. Vagy vissza kell menni a klasszikus novellához, vagy költeményt írni prózában, vagy — riportot. Nem lehet! Ez a trilemma hazug. A baj abban van, hogy az új rövid prózának nincs még neve. (Short story? — inkább üzleti kategória, mint irodalmi) Ehhez az új, névtelen műfajhoz néha egészen közel jut el Djurdjević, de sokszor alulmarad a kénytelen-kelletlen vállalt küzdelemben. Csak meleg, emberi hangja, őszintesége, bátorsága, kissé szatirikus íze felelteti velünk a hiányokat.

Majd ha ezt a naplót a december 10-re virradó, lázas éjszaka után egyszer folytatom, jobban felmérhetem, mennyire kerültem bele az idő kelepcéjébe, mennyire fogott meg az élet kegyetlen egérfogója. Engem és azokat, akiket a strázsán hagytam.